

РЕЦЕНЗИЯ

от

проф. дбн Клара Тонева

(Богословски факултет на СУ, „Св. Климент Охридски“)

на дисертацията на

Диана Петрова Тюркеджиева

докторант към катедра „Европеистика“

Политологични изследвания на ЕС – европейска идентичност

Философски факултет на СУ „Св. Климент Охридски“

на тема:

„РЕЛИГИОЗНАТА ИДЕНТИЧНОСТ В КОНТЕКСТА НА ОБЕДИНЕНА ЕВРОПА“

Данни за процедурата

Научното жури е утвърдено със Заповед РД-38-38 от 23.01.2025 г. на основание чл. 4 от Закона за развитието на академичния състав на Р. България и Решение на ФС на Философския факултет (14. 01. 2025) във връзка с провеждане защита на настоящия дисертационен труд за присъждане на научна и образователна степен „доктор“ на Диана Петрова Тюркеджиева.

Данни за докторанта

Диана Петрова Тюркеджиева има магистърска степен по теология (БФ на СУ, 1999); магистърска степен по виртуална култура (ФФ на СУ, 2001) и магистърска степ по връзки с обществеността (ВЖМК на СУ, 2009). Била е докторант към катедра „Европеистика“ (01.02.2015 до 31.07.2018) с тема на дисертацията „Религиозната идентичност в контекста на обединена Европа“ и научен ръководител проф. д-р Мария Стойчева. На 1 август 2018 г. Диана Тюркеджиева е отчислена с право на защита; вътрешното обсъждане на дисертационния труд беше проведено на 10 декември 2024 г.

Данни за дисертационния текст

Въпросът за идентичността на обединена Европа е пряко свързан с появата и развоя на Европейските общности, а по-нататък и на Европейския съюз. Когато размисляме върху Европа – върху нейното минало, настояще и бъдеще, върху нейната идентичност и стремежа към единство – тогава отчетливо се откроява водещото място на християнството като основополагаща част от националната и европейската идентичност. Наред с християнството, ислямът и юдаизмът също имат свой принос за европейския континент, при все че Европа не е възприела нито в своята социална, нито в своята правна система, прокламираните от тях светоглед и етос. Дали това означава, че християнската религия не само е била, но и ще продължава да бъде определящ елемент и основополагащо предусловие за формирането на европейската модерна мисъл, култура и обществени структури? В контекста на поставения въпрос е трудно да се обясни защо в научната литература липсва обстойно изследване върху европейската религиозна идентичност, което да изведе и анализира отделните ѝ аспекти на фона на секуларизираната европейска политическа реалност, характеризираща се с религиозно многообразие.

Отново в такава насока се оказва, че не са много на брой и изследванията, посветени на светско-религиозните взаимоотношения в европейските общества, на християнския произход на европейските ценности и религиозния характер на мултикултурните политики във връзка с управлението на миграцията, интеграцията на религиозните общности и социалните промени, които се случват в Европа.

Диана Тюркеджиева се ангажира да изследва тъкмо тези нови перспективи относно разглеждането на религиозната идентичност, дефинирайки като основен следния научно-изследователски въпрос: „каква е ролята на християнството за формирането на европейската идентичност и как значението на религиозните измерения на тази идентичност се преплита с обществените нагласи към религиозните малцинства...“ (с. 8).

Структура на дисертационното изследване: текстът е представен в увод, три глави, заключение и въпроси за дискусия и използвана литература.

Критичен апарат и използвана литература. Използваната литература е обособена на кирилица и на латиница; подборът и обемът ѝ разкриват отлично ниво на критично четене. *Уводът* коректно и детайлно въвежда в проблематиката; *историографският коментар* е впечатляващ, *обектът и предметът* на изследване са ясно формулирани.

Докторантката предлага три *основни хипотези*:

първа, влиянието на християнството, което има приоритетна роля в изграждането на европейската идентичност, се отразява както върху светско-религиозните отношения в европейските държави, така и върху приемането и признаването на религиозната идентичност на малцинствата в Европа;

втора, християнските традиции, които са базисни за европейската идентичност, могат да доведат до ценностен сблъсък между християнските и мюсюлманските общности в Европа;

трета – степента на секуларизация в протестантските, католическите и православните общества в Европа е в пряка връзка с нивата на религиозност на европейските граждани, което, от своя страна, оказва влияние върху обществените нагласи към мюсюлманите в Европа.

В *първа глава* вниманието е насочено към понятието „религия“ и неговото разбиране от античността до днес. Осъщественият анализ на определенията за религията (от различни теоретични перспективи) подпомага разбирането на религиозния феномен и неговото въздействие върху идентичността. Изведените богословски, философски, психологически и социологически подходи при изучаването на религията, не само че не са в противоборство, но се допълват една с друга, макар и да се срещат полярни позиции относно въпроса – какво е религията или какво следва да бъде религията, погледнато от християнски ъгъл?

Изследването върви в две посоки: първата, при която анализът разкрива какви са християнските измерения на понятието за религия, развито и отстоявано от християнските мислители на античността, средновековието и модерната епоха в контекста на християнската религиозна мисъл; и втората посока – изследване на взаимовръзката между религията и идентичността, с акцент върху значението на

религията веднъж като важен маркер за идентичност в историческия, социалния, културния и политическия контекст на Европа и втори път – като един от елементите на националната идентичност.

Осъщественият анализ се превръща в отправна точка за последващото надграждане и аргументиране на основната теза на докторантката: християнските идеи и ценности са изначално вплетени в европейската идентичност.

Във *втора глава* Диана Тюркеджиева анализира въпросите, свързани с развитието на християнството в Европа и неговата роля при формирането на европейската идентичност. Целта е да се изведе взаимовръзката между християнството и европейските демократични ценности, като се разкрие една различна възможност за осмислянето на религията и нейното място в Европа. Чрез анализа на процесите, водещи до секуларизация, е проучено и влиянието на религията върху светско-религиозните отношения в европейските общества.

От друга страна, във *втора глава* са изследвани предизвикателствата пред мюсюлманските общности в секуларизирана Европа и различното осмисляне на европейските ценности. Предвид че различното разбиране на европейските ценности влияе върху социалната интеграция на мигрантите, религиозните конфликти и съвременните заплахи за сигурността, то различията между светската и религиозната власт са илюстрирани чрез конкретни примери.

Като краен резултат анализът във *втора глава* потвърждава научната хипотеза на Диана Тюркеджиева, че в някои аспекти европейските ценности са несъвместими с ценностите на мюсюлманските малцинства в Европа, като причините са в установените християнските традиции и дълбоката свързаност на Европа с християнството, определящо облика на европейската идентичност.

В *трета глава* Диана Тюркеджиева представя и анализира религиозната картина в Европа, като се основава на данни от проучване на общественото мнение. Целта на докторантката е да подчертае важната роля на религията (по-специално на християнството) като основополагащ компонент на европейската идентичност и ценностна система. Анализът се фокусира върху светско-религиозните отношения и породените от тях обществени нагласи към европейските мюсюлмани и тяхната

интеграция в европейските общества. За целта Диана Тюркеджиева изследва религиозността на граждани от православни, католически и протестантски държави в Европа; анализира връзката между църква и държава, разкривайки я чрез корелационен анализ на степента на секуларизация в седем държави, които са членки на Европейския съюз.

Предложеният анализ е задълбочен и приносен – отразява наличните отношения между държава и религия, както и съвременните проблеми, свързани с опита за налагане на традиционните ценности на доминиращата култура над културите на малцинствата. Постигнатите резултати, които открояват разликите в религиозната идентичност, вярванията и нагласите между граждани на избрани православни, протестантски и католически държави, подкрепят авторовата хипотеза относно връзката между секуларизацията и европейската религиозност, от една страна, и приоритетната роля на християнството като конструкт на европейската идентичност – от втора.

В своята цялост дисертационният труд отговаря на изискванията за получаване на ОНС „доктор по философия“:

в текста се откроява силно авторово присъствие, с ясно изразени научни позиции;

осъществените анализи са обстойни, обосновани и задълбочени;

докторантката умело борави с разнообразна методология (включваща както теоретични, така и емпирични подходи);

впечатлява високата богословска компетентност по отношение на християнството;

стилът на изразяване на Диана Тюркеджиева е ясен, академичен и увлекателен;

обособяването на рубриката „Обобщение и констатации“ след всяка от главите е полезно;

заклучението е смислово стегнато и ясно написано – постъпателно и обосновано Диана Тюркеджиева превръща работната си хипотеза в доказана теза;

съгласна съм с приносите, които са изведени от докторантката;

докторантката има необходимия брой публикации по темата на дисертацията;

авторефератът отговаря на изискванията.

Категорична съм в преценката си, че докторската дисертация на Диана Тюркеджиева е с приносен характер в следните няколко аспекта:

първи, задълбочено изследване на различните проявления на европейската религиозна идентичност, които са анализирани в контекста на секуларизираната европейска политическа действителност и религиозното многообразие в Европа;

втори, обстоен и научно обоснован анализ на светско-религиозните взаимоотношения и взаимодействия в европейските общества, постигнат чрез извеждане на християнския произход на европейските ценности и религиозния характер на мултикултурните политики, които са неразривно свързани с управлението на миграцията, интеграцията на религиозните общности и социалните промени на континента;

трети, изследване на отношението между християнството и съвременните процеси на секуларизация, като е направен сравнителен анализ на различните модели на светско-религиозните отношения в няколко държави (всяка със свои специфики относно уреждането и разрешаването на религиозните въпроси);

четвърти – изследване на приоритетната роля на християнството в европейския контекст, чрез което по-нататък е изведен и начинът, по който религията въздейства при изграждането на европейската идентичност, обществените нагласи, политическите структури и интеграцията на религиозните малцинства;

пети, приложимост на изследването: относно теоретичната приложимост – разкриване на ново проблемно-изследователско поле чрез изграждане на приобщаваща теоретична рамка, която включва социологически, исторически и сравнителни подходи към осмислянето на религията; във връзка с практическата приложимост – получените данни са полезни за обучителни курсове по социална психология, глобални изследвания, права на човека, национална и глобална сигурност и други;

шести, мултидисциплинарната насоченост на изследването дава възможност за споделяне на идеи и практики между различни академични дисциплини (напр. използване на получените данни при обучението на студентите по дисциплините Религия и екстремизъм и Нехристиянски религиозни учения, преподавани в Богословския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и др.).

Със задоволство отбелязвам ползотворното научно ръководство на проф. д-р Мария Стойчева, което допринася за приносния характер на дисертационното изследване.

Споделям две *препоръки*:

при публикуване на дисертационния текст е полезно в първа глава да бъде добавена монографията на М. Елиаде „Търсенето. История и смисъл в религията“, София, 2000;

когато става въпрос за исляма в България (конкретно трета глава) и съответно за ислямските общности в страната ни, да бъдат включени изследвания по темата (напр. на В. Босаков и др.). Сложните и многопластови процеси, които протичат сред мюсюлманите в България, следва да бъдат внимателно наблюдавани и осмисляни.

В *заключение*: докторант Диана Петрова Тюркеджиева е изпълнила целта на настоящото изследване – осъществен е задълбочен анализ на ролята на християнската религия за формиране на европейската идентичност.

Заявявам, че ще гласувам положително и убедено препоръчвам присъждането на научната и образователна степен „доктор“ на Диана Тюркеджиева.

12.04.2025 г.

София

/проф. дбн Клара Тонева/